

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT XATARINI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Boyxonova Sarvara Murod qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Buxgalteriya va audit yo‘nalishi talabasi

e-mail: sarvaraboyxonova44@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20424127>

Annotatsiya: Mazkur tezisda tijorat banklarida kredit xatarining mohiyati, uning kelib chiqish sabablari hamda uni kamaytirishning asosiy yo‘llari yoritilgan. Kredit xatarini boshqarishda qarz oluvchini chuqur tahlil qilish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish, garov siyosatini takomillashtirish va samarali monitoring tizimini joriy etish muhim omillar sifatida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari va xalqaro tajribaning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kredit xatari, tijorat banki, risk-menejment, kredit portfeli, diversifikatsiya, garov, kredit monitoringi, skoring tizimi, moliyaviy tahlil, bank barqarorligi.

Bugungi globallashuv sharoitida tijorat banklarining barqaror faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan kredit portfelining sifatiga bog‘liq. Kredit operatsiyalari bank daromadining asosiy manbai bo‘lishi bilan birga, eng yuqori xatarni ham o‘z ichiga oladi. Kredit xatari — bu qarz oluvchining o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida va to‘liq bajarmaslik ehtimoli bilan bog‘liq moliyaviy yo‘qotish xavfidir. Shu sababli tijorat banklari kredit xatarini samarali boshqarish va kamaytirish mexanizmlarini ishlab chiqishi zarur. Tijorat banklari iqtisodiyotda muhim rol o‘ynab, moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash orqali iqtisodiy o‘sishni ta‘minlaydi. Bank faoliyatining asosiy yo‘nalishlaridan biri kreditlash bo‘lib, u yuqori daromad bilan birga yuqori darajadagi xatarni ham o‘z ichiga oladi. Kredit xatari — bu qarz oluvchining o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida va to‘liq bajarmasligi natijasida bank zarar ko‘rish ehtimolidir. Shu sababli kredit xatarini kamaytirish banklar uchun ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Kredit xatarining mohiyati va kelib chiqish sabablari

Kredit xatari quyidagi omillar natijasida yuzaga keladi:

Qarz oluvchining moliyaviy holati yomonlashuvi

Bozor sharoitlarining o‘zgarishi

Valyuta kursining tebranishi

Kreditni noto‘g‘ri baholash

Ta‘minot (garov) yetarli emasligi

Bank ichki nazorat tizimining sustligi

Bu omillar kredit portfelining sifatsizlanishiga va muammoli kreditlar ulushining ortishiga olib keladi. Tijorat banklari iqtisodiyotning muhim bo‘g‘ini hisoblanib, ular orqali moliyaviy resurslar taqsimlanadi va investitsion jarayonlar qo‘llab-quvvatlanadi. Banklarning asosiy faoliyati kredit berish bilan bog‘liq bo‘lib, aynan shu jarayon eng katta daromad manbai hisoblanadi. Biroq kreditlash operatsiyalari yuqori darajadagi xavf bilan ham xarakterlanadi. Kredit xatari qarz oluvchining o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarmasligi yoki umuman bajarmasligi natijasida bankka zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan holatdir. Shu sababli kredit xatarini kamaytirish masalasi zamonaviy bank tizimida ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Kredit xatarini kamaytirishda birinchi navbatda qarz oluvchini chuqur tahlil qilish muhimdir. Bank mijozning moliyaviy holati, daromadlari, kredit tarixi va biznes faoliyatini puxta o‘rganishi lozim. Bu esa kredit qaytarilish

ehtimolini aniqroq baholash imkonini beradi. Shuningdek, kredit portfelini diversifikatsiya qilish orqali bank riskni turli soha va mijozlar o'rtasida taqsimlaydi, bu esa umumiy xavfni kamaytiradi.

Avvalo, kredit xatarini samarali boshqarish uchun qarz oluvchini har tomonlama chuqur tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Banklar mijozning moliyaviy holati, daromad manbalari, to'lov qobiliyati va biznes faoliyatini puxta o'rganishi lozim. Shu bilan birga, mijozning kredit tarixini tekshirish orqali uning oldingi majburiyatlarni qay darajada bajarganini aniqlash mumkin. Bu esa bankka to'g'ri qaror qabul qilish imkonini beradi. Amaliyotda ko'plab banklar “5C” tamoyiliga asoslanib qaror qabul qiladi, bu esa mijozning ishonchligini kompleks baholashga yordam beradi. Kredit xatarini kamaytirishda yana bir muhim yo'nalish — kredit portfelini diversifikatsiya qilishdir. Ya'ni bank o'z mablag'larini faqat bitta soha yoki mijozga yo'naltirmasdan, turli tarmoqlar va segmentlar o'rtasida taqsimlashi zarur. Masalan, sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va kichik biznes sohalariga berilgan kreditlarning muvozanatli taqsimlanishi umumiy risk darajasini pasaytiradi. Agar bir tarmoqda muammolar yuzaga kelsa, boshqa sohalar hisobiga bank o'z barqarorligini saqlab qoladi. Garov siyosatini to'g'ri tashkil etish ham kredit xavfini kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Kreditlar yetarli darajada likvid aktivlar bilan ta'minlanishi kerak. Garov ob'ektining real qiymatini aniqlash va uni sug'urtalash orqali bank o'zini kutilmagan yo'qotishlardan himoya qiladi. Shu bilan birga, garov qiymati kredit summasidan yuqori bo'lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Kredit monitoringi tizimi ham alohida ahamiyatga ega. Kredit ajratilgandan so'ng bank mijoz faoliyatini muntazam nazorat qilib borishi kerak. Mijozning moliyaviy holatidagi salbiy o'zgarishlarni erta aniqlash orqali muammoli kreditlarning oldini olish mumkin. Monitoring jarayonida to'lov intizomi, pul oqimlari va biznes faoliyatining samaradorligi doimiy ravishda baholab boriladi.

Zamonaviy sharoitda kredit xatarini kamaytirishda innovatsion texnologiyalar va raqamli yechimlar muhim o'rin tutadi. Banklar kredit skoring tizimlari, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) tahlilidan foydalanib, risklarni aniqroq baholash imkoniga ega bo'lmoqda. Bu esa inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytiradi va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi. Shuningdek, kredit siyosatini takomillashtirish va ichki nazorat tizimini kuchaytirish ham zarur. Har bir bank o'zining aniq va shaffof kredit siyosatiga ega bo'lishi, unda kredit berish mezonlari, limitlar va risk darajalari belgilangan bo'lishi kerak. Bu esa tartibsiz kreditlashning oldini oladi. Xodimlar malakasini oshirish ham muhim omillardan biridir. Bank xodimlari zamonaviy moliyaviy tahlil usullari, risk-menejment asoslari va xalqaro standartlar bo'yicha muntazam o'qitilib borilishi lozim. Bilimli va tajribali mutaxassislar risklarni to'g'ri baholashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalanish ham katta samara beradi. Xususan, xalqaro bank amaliyotida qo'llaniladigan Basel standartlari, stress-test tizimlari va kredit reyting mexanizmlari kredit xatarini boshqarishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu tajribalarni milliy bank tizimiga moslashtirish orqali risklarni kamaytirish imkoniyati kengayadi.

Kredit xatarini kamaytirishning asosiy yo'nalishlari

Qarz oluvchini chuqur tahlil qilish, Banklar kredit ajratishdan oldin mijozning:

Moliyaviy hisobotlarini

Daromad manbalarini

Kredit tarixini

Biznes rejasini puxta o'rganishi zarur. Bu jarayonda “5C” tamoyili (Character, Capacity, Capital, Collateral, Conditions) muhim ahamiyatga ega.

Kredit portfelini diversifikatsiya qilish

Kreditlarni:

Turli sohalarga

Turli hududlarga

Turli mijoz segmentlariga taqsimlash orqali riskni kamaytirish mumkin. Diversifikatsiya bankni bitta sektor yoki mijozga bog‘lanib qolishdan himoya qiladi.

Garov (ta‘minot) siyosatini kuchaytirish

Kreditlar:

Likvid aktivlar bilan ta‘minlanishi

Garov qiymati real baholanishi

Sug‘urtalash tizimi joriy qilinishi zarur. Bu bankni qarz qaytmasligi holatida yo‘qotishlardan himoya qiladi.

Kredit monitoringini samarali tashkil etish

Kredit ajratilgandan keyin:

Mijoz faoliyatini muntazam kuzatish

To‘lov intizomini nazorat qilish

Muammoli belgilarni erta aniqlash

kredit xatarini kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Zamonaviy risk-menejment tizimlarini joriy etish

Banklar:

Skoring tizimlari

Sun‘iy intellekt asosidagi tahlillar

Riskni baholash modellaridan

foydalanishi zarur. Bu inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi.

Kredit siyosatini takomillashtirish

Aniq va qat‘iy kredit siyosati:

Kredit ajratish mezonlarini belgilaydi

Xatar darajasini nazorat qiladi

Qaror qabul qilishni soddalashtiradi

Xodimlar malakasini oshirish

Bank xodimlari:

Risklarni baholash

Moliyaviy tahlil

Kredit monitoringi

bo‘yicha muntazam o‘qitilishi kerak.

Xorijiy tajribadan foydalanish

Rivojlangan davlatlar banklarida:

Basel standartlari

Stress-test tizimlari

Kredit reyting mexanizmlari keng qo‘llaniladi. Ushbu tajribalarni milliy bank tizimiga moslashtirish muhimdir.

Garov siyosatini samarali tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega. Kreditlar likvid va ishonchli aktivlar bilan ta‘minlanishi, ularning qiymati esa real baholanishi zarur. Bundan tashqari, kredit monitoringi tizimini yo‘lga qo‘yish orqali mijoz faoliyatidagi o‘zgarishlarni doimiy nazorat qilish mumkin. Bu muammoli kreditlarning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

Zamonaviy bank tizimida kredit xatarini boshqarishda innovatsion texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Kredit skoring tizimlari, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili risklarni aniq baholashga yordam beradi. Shu bilan birga, banklarning kredit siyosatini takomillashtirish, ichki nazorat tizimini kuchaytirish va xodimlar malakasini oshirish ham muhim omillardan biridir.

Mening fikrimcha, tijorat banklarida kredit xatarini kamaytirish faqatgina qoidalarga amal qilish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Eng avvalo, bank va mijoz o'rtasida ishonchli hamkorlik muhiti shakllanishi zarur. Chunki ko'plab muammoli kreditlar faqat iqtisodiy emas, balki inson omili bilan ham bog'liq bo'ladi. Shuningdek, hozirgi kunda raqamli texnologiyalar rivojlanib borayotgan bir paytda banklar an'anaviy usullardan tashqari zamonaviy tahlil vositalariga ko'proq e'tibor qaratishi kerak deb o'ylayman. Ayniqsa, sun'iy intellekt yordamida mijozlarni baholash tizimini keng joriy etish kelajakda kredit xatarini sezilarli darajada kamaytiradi. Yana bir muhim jihat shundaki, banklar faqat foyda olishni emas, balki kredit berishda ehtiyotkorlikni ustuvor vazifa sifatida ko'rishi kerak. Chunki noto'g'ri berilgan kredit qisqa muddatda foyda keltirsa ham, uzoq muddatda katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Tijorat banklarida kredit xatarini kamaytirish - bu bank barqarorligi va moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning asosiy omillaridan biridir. Kredit xatarini samarali boshqarish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Ya'ni, qarz oluvchini chuqur tahlil qilish, diversifikatsiya, monitoring, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro tajribadan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Shu orqali banklar o'z faoliyatini yanada mustahkam va barqaror olib borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tijorat banklarida kredit xatarini kamaytirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Ya'ni mijozni chuqur tahlil qilish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish, samarali monitoring tizimini yo'lga qo'yish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va xalqaro tajribani joriy etish orqali banklar o'z faoliyatini barqaror rivojlantirishi mumkin. Kredit xatarini oqilona boshqarish nafaqat bank foydasini oshiradi, balki butun iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki me'yoriy hujjatlari.
3. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International regulatory framework.
4. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets.
5. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management and Financial Services.
6. Saunders A., Cornett M.M. Financial Institutions Management.
7. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari hisobot materiallari va statistik ma'lumotlar.